

УДК 272-725-9(476)«1944/1981»

СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКОГО ДУХОВЕНСТВА В БССР (1944–1981)

Р. В. ЗЕНЮК¹⁾

¹⁾Институт истории Национальной академии наук Беларуси, ул. Академическая, 1, 220072, г. Минск, Беларусь

Исследуется одна из социальных групп белорусского советского общества послевоенного периода – римско-католическое духовенство. Используется метод просопографии, с помощью которого составлены и проанализированы 292 биограммы представителей римско-католического духовенства, работавших в БССР в послевоенный период. Создан типичный социальный портрет представителя католического духовенства: это епархиальный священник, уроженец польских либо белорусских земель, выпускник Виленской духовной семинарии, рукоположенный до 1945 г., гражданин БССР (СССР), поляк по национальности, осужденный в период с 1945 по 1951 г. по ст. 72 Уголовного кодекса БССР.

Ключевые слова: БССР; католическая церковь; римско-католическое духовенство; репрессии; социальный портрет.

Благодарность. Работа выполнена в рамках гранта Музея истории Польши (Muzeum Historii Polski) на 2017 г.

САЦЫЯЛЬНЫ ПАРТРЭТ РЫМСКА-КАТАЛІЦКАГА ДУХАВЕНСТВА Ў БССР (1944–1981)

Р. У. ЗЯНЮК^{1*}

^{1*} Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, вул. Акадэмічная, 1, 220072, г. Мінск, Беларусь

Даследуецца адна з сацыяльных груп беларускага савецкага грамадства пасляваеннага перыяду – рымска-каталіцкае духавенства. Выкарыстоўваецца метада прасапаграфіі, з дапамогай якога створаны і прааналізаваны 292 біяграмы прадстаўнікоў рымска-каталіцкага духавенства, якія працавалі ў пасляваенны перыяд на тэрыторыі БССР. Складзены тыповы сацыяльны партрэт прадстаўніка каталіцкага духавенства: як правіла, гэта дыяцэзіяльны святар, ураджэнец польскіх або беларускіх зямель, выпускнік Віленскай духоўнай семінарыі, які атрымаў пасвячэнні да 1945 г., грамадзянін БССР (СССР), паляк па нацыянальнасці, асуджаны ў перыяд з 1945 па 1951 г. па арт. 72 Крымінальнага кодэкса БССР.

Ключавыя словы: БССР; каталіцкая царква; рымска-каталіцкае духавенства; рэпрэсіі; сацыяльны партрэт.

Падзяка. Работа выканана ў межах гранта Музея гісторыі Польшчы (Muzeum Historii Polski) на 2017 г.

SOCIAL PROFILE OF THE ROMAN CATHOLIC CLERGY IN BSSR (1944–1981)

R. U. ZIANIUK^a

^aInstitute of History, National Academy of Sciences of Belarus, 1 Akademičnaja Street, Minsk 220072, Belarus

The article touches upon the Roman Catholic clergy as a social group in post-war time in Belarus. The research is based on prosopographic methodology, 292 biograms of the Roman Catholic clerics who worked in BSSR in post-war time were created and analyzed. As a result the following typical social profile of the Roman Catholic cleric was defined: diocesan priest, born

Образец цитирования:

Зянюк Р. У. Сацыяльны партрэт рымска-каталіцкага духавенства ў БССР (1944–1981) // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Гісторыя. 2018. № 1. С. 41–50.

For citation:

Zianiuk R. U. Social profile of the Roman Catholic clergy in BSSR (1944–1981). *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 1. P. 41–50 (in Belarus.).

Автор:

Раіса Владимировна Зенюк – кандидат исторических наук; старший научный сотрудник отдела историографии и методов исторического исследования.

Author:

Raisa U. Zianiuk, PhD (history); senior researcher at the department of historiography and methodology of historical research.
zianiukraja@gmail.com

in Poland or Belarus, graduate of Vilnia spiritual seminary, ordained before 1945, citizen of BSSR (USSR), ethnically Polish, condemned during 1945–1951 on the basis of art. 72 of the Criminal Code of BSSR.

Key words: BSSR; Roman Catholic church; Roman Catholic clergy; repression; social profile.

Acknowledgements. The work was performed as part a grant of the Polish History Museum (Muzeum Historii Polski), 2017.

Гістарыяграфія, крыніцы і метады даследавання. Духавенства як актыўная сацыяльная група прыцягвае ўвагу многіх гісторыкаў. Адною з першых спроб вывучэння становішча каталіцкага духавенства ў савецкіх рэспубліках стала даследаванне польскага журналіста А. Глябовіча [1], якое можна залічыць да прасапаграфічных. У пэўным сэнсе праца А. Глябовіча піянерская, аднак яе недахопам з’яўляецца практычна поўная адсутнасць навуковага апарату. Аўтар не падае крыніц, якімі ён карыстаўся пры даследаванні, не аналізуе падрабязна наяўны прасапаграфічны блок, а толькі характарызуе агульнае становішча касцёла ў савецкія (пасляваенныя) часы. Прасапаграфічныя звесткі толькі дапаўняюць даследаванне А. Глябовіча, а не з’яўляюцца яго асновай.

На новы этап у вывучэнні тэмы выйшлі польскія даследчыкі святары Т. Крахель і Р. Дзванкоўскі з працамі аб рымска-каталіцкім духавенстве ў СССР [2; 3]. У прыватнасці, Т. Крахель сканцэнтраваны на прасапаграфіі каталіцкага духавенства Віленскай архідыяцэзіі, Р. Дзванкоўскі – усёй тэрыторыі СССР. Абедзве працы аб’ядноўвае мартыралагічная тэматыка. Крытэрыямі залічэння да пакутнікаў, абранымі аўтарамі, з’яўляюцца прысуд свецкага суда, адбыццё пакарання канкрэтнай асобай у поўным ці частковым аб’ёме. У падобным ключы выканана адна з прац беларускага даследчыка Л. У. Маракова, прысвечаная рэпрэсаваным каталіцкім духоўным асобам [4]. Такім чынам, усе пералічаныя работы абмежаваны мартыралагічным характарам і не ўлічваюць тых прадстаўнікоў духавенства, што не былі асуджаны і працягвалі працаваць, а таксама тых, хто скарыстаўся магчымасцю рэпатрыяцыі.

У межах гэтага даследавання пры складанні біяграм выкарыстоўваліся таксама працы біяграфічнага характару. Шэрагу святароў, якія працавалі на беларускіх землях (напрыклад, Ю. Марсангер [5], М. Варанецкі [6]), прысвечаны асобныя артыкулы. Гэтыя матэрыялы дазваляюць дапоўніць наяўныя біяграфічныя даныя больш поўнымі і дакладнымі звесткамі.

Некаторыя рысы, уласцівыя сацыяльнаму партрэту духавенства (тэалагічная падрыхтоўка, ужыванне да яго прадстаўнікоў палітычных рэпрэсій, адносіны да савецкай улады), адлюстраваны ў агульных даследаваннях па гісторыі касцёла ў Беларусі. Гэтай тэме прысвечаны дзве грунтоўныя працы беларускага аўтара Э. Ярмусіка [7; 8]. У першай з іх аналізуецца становішча касцёла ў БССР падчас Другой сусветнай вайны, а ў другой – у пас-

ляваенны час (1945–1990). У апошняй манаграфіі аўтар абапіраецца на шырокую гістарыяграфічную і дакументальную базу. Разам з гэтым глава, прысвечаная каталіцкаму духавенству ў савецкай палітычнай сістэме, пабудавана на аналізе статыстычных і справаздачных матэрыялаў упаўнаважаных па справах рэлігійных культаў. Прасапаграфічны метады даследавання не выкарыстоўваецца, што не з’яўляецца недахопам працы, а толькі сведчыць пра іншы метадалагічны падыход, абраны аўтарам.

У сувязі з няпоўнай гістарыяграфічнай распрацоўкай тэмы асабліваю значнасць набываюць дакументальныя матэрыялы. У якасці крыніц пры напісанні артыкула выкарыстаны дакументальныя матэрыялы архіваў Беларусі і Польшчы. Найбольш інфарматыўнымі матэрыяламі, якія захоўваюцца ў беларускіх дзяржаўных архівах (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўны занальны архіў у Маладзечне, Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці, Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці), з’яўляюцца рэгістрацыйныя дакументы рэлігійных абшчын, у якіх змешчаны анкетныя службыцеляў культуры і іх аўтабіяграфіі. Менавіта гэтыя крыніцы сталі асновай складання біяграм. Пры састаўленні агульнага спіса духавенства вялікае значэнне мела ўлікова-статыстычная дакументацыя: пералікі святароў па абласцях, спісы вызваленых з месцаў зняволення святароў і інш. Польскія архівы прадстаўлены дзвюма групамі – дзяржаўнымі і каталіцкімі. Да першых адносіцца Архіў новых актаў. Асноўная паводле інфармацыйнай насычанасці група дакументаў гэтага архіва – спісы рэпатрыянтаў. У сваю чаргу, каталіцкія архівы прадстаўлены двума тыпамі – дыяцэзіяльнымі і ордэнскімі архівамі. Пры складанні біяграм былі выкарыстаны матэрыялы Беларускага архідыяцэзіяльнага архіва і Варшаўскага архідыяцэзіяльнага архіва, Драгічынскага дыяцэзіяльнага архіва, а таксама Архіва Малапольскай правінцыі Таварыства Езуса (езуіцкага) і Архіва ксяндзоў-місіянераў у Кракаве на Страдаме (*Archiwum księży misjonarzy w Krakowie na Stradomiu*). Найбольш каштоўнымі ў інфармацыйным плане дакументамі ў гэтых архівах з’яўляюцца персанальныя папкі, у якіх сабраны асабістыя дакументы канкрэтных асоб, а таксама перапіска і ўспаміны. Але не ва ўсіх архівах адкрыты доступ да персанальных папак.

Шэраг дакументальных матэрыялаў ужо апублікаваны. У Польшчы выдадзены ўспаміны святароў, якія працавалі ў БССР, былі асуджаны і адбывалі пакаранне ў лагерах, іх перапіска [9–11].

Мэтай гэтага артыкула з'яўляецца стварэнне сацыяльнага партрэта каталіцкага святара ў БССР у пасляваенны час на аснове метаду прасапаграфіі. Пад сацыяльным партрэтам разумеем інтэграванае апісанне асноўных сацыяльных, дэмаграфічных і іншых уласцівасцей асобы, якімі валодае ўся супольнасць духавенства. Сацыяльны партрэт носіць калектыўны характар. Складзі яго можна з дапамогай прасапаграфічнага метаду, які базіруецца на выяўленні пэўнага кола асоб і вызначэнні ў адносінах да іх шэрагу аднатыпных пытанняў, якія тычацца розных кропак іх жыццёвага цыкла і дзейнасці [12, с. 7]. Прымяняльна да каталіцкага духавенства ў БССР да такіх пытанняў можна аднесці час і месца нараджэння, сацыяльнае паходжанне, прыналежнасць да дыяцэзіі і святарскі статус, атрыманую тэалагічную падрыхтоўку (вучоба ў семінарыі або манаскія студыі), дадатковую адукацыю, грамадзянства, нацыянальную прыналежнасць, наяўнасць судзімасці, рэпатрыяцыю, рэабілітацыю і г. д. Для правядзення даследавання былі складзены біяграмы 292 каталіцкіх святароў, розныя па інфармацыйным насычэнні: лёсы некаторых асоб удалося прасачыць ад нараджэння да смерці, пра іншых ксяндзоў вядома толькі тое, што яны ў пэўны час працавалі на тэрыторыі БССР. У пералік святароў не ўвайшлі тыя, хто атрымаў святарскія пасвячэнні пасля 1945 г. Іх колькасць была невялікай, паколькі выхадцы з БССР да 1960-х гг. не мелі магчымасці паступлення ў Каўнаскую духоўную семінарыю і Рыжскую духоўную семінарыю. Трэба ўлічваць, што духавенства – гэта спецыфічная сацыяльная група, параметры партрэта якой рэгулююцца як унутранымі прававымі нормамі касцёла (Кодэкс кананічнага права), так і знешнімі крытэрыямі, выпрацаванымі дзяржаўнымі органамі ўлады. Найперш адзначым дзве нязменныя рысы, уласцівыя ўсім без выключэння прадстаўнікам духавенства, звязаныя з кананічнымі нормамі. Яны вызначаюць палавы і шлюбны статус каталіцкіх святароў: гэта нежанатыя мужчыны, якім не менш за 24–25 гадоў.

Знаходжанне беларускіх зямель у складзе дзвюх дзяржаў у міжваенны перыяд сфарміравала значныя адрозненні ў сацыяльнай структуры грамадства і месца ў ёй духавенства. На тэрыторыі БССР да 1939 г. духавенства ўсіх канфесій як сацыяльная група было практычна ліквідавана. Разам з гэтым на тэрыторыі Заходняй Беларусі, што ўваходзіла ў склад Польшчы, назіралася адваротная сітуацыя. З адраджэннем і развіццём структур каталіцкага касцёла колькасць духавенства значна павялічылася, яно заняло стабільнае месца ў структуры грамадства. Да пачатку Другой сусветнай вайны на заходнебеларускіх землях дзейнічалі 233 парафіі,

у якіх агулам працавалі 303 святары дыяцэзіяльнага і манаскага духавенства. Пасля акупацыі тэрыторыі Беларусі немцамі арцыбіскуп Р. Ялбжыкоўскі выдаў адозву да манаскага духавенства з заклікам да працы на акупаваных землях. Гэта павялічыла колькасць духавенства ў Беларусі. На канец 1945 г. тут заставаліся 225 ксяндзоў [8, с. 98].

Тэрытарыяльнае паходжанне. Аналіз 128 біаграм, у якіх ёсць звесткі пра месца нараджэння, сведчыць аб тым, што большасць святароў, якія працавалі ў БССР, паходзілі з сучаснай тэрыторыі Польшчы (51 чалавек), Беларусі (46) і Літвы (25). Нязначная колькасць ксяндзоў былі выхадцамі з Украіны (3), Латвіі (2), Эстоніі (1).

Сацыяльнае паходжанне. У шэрагу аўтабіяграфій каталіцкіх святароў утрымліваюцца звесткі пра іх сацыяльнае паходжанне. Верагодна, асцерагаючыся магчымых абвінавачанняў, яны падавалі гэту інфармацыю толькі ў тым выпадку, калі паходзілі з сялянскіх або рабочых сямей. Так, у 15 анкетах прыводзіцца звесткі аб паходжанні з сялянскіх сямей, у 5 – з сямей рабочых і толькі ў адным выпадку – з сям'і арганістаў. Тыповай формай уступнай часткі аўтабіяграфіі з пазначэннем саслоўнай прыналежнасці можна назваць наступную: «Я[.] Генрых Владиславович Василевский, ур. 24 сентября 1893 г. в гор. Бендзин, Келецкой обл. Отец мой был мельником, а мать стиратричой¹ беля[.] и жили на улице Наджечной»². Настаяцель Ашмянскага касцёла ксёндз Валяр'ян Голяк у аўтабіяграфіі адзначаў: «Родился 2 декабря 1881 года в дер. Дашки Поставского р-на, где мой

Ксёндз Генрых Васілеўскі (Дзярж. арх. Гродзен. вобл. Ф. 1385. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 27)
Priest Henryk Wasilewski (State arch. of the Grodno reg. Fund 1385. Regist. 1. File 4. Folio 27)

¹ Тут і далей захоўваюцца моўныя асаблівасці арыгінала. – Р. 3.

² Дзярж. арх. Гродзен. вобл. Ф. 1385. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 27.

отец Антон Юрьевич имел небольшое хозяйство»¹. Ксёндз Бернард Кавалеўскі таксама акцэнтаваў увагу на сваім сялянскім паходжанні: «Родился в д. Хороши Белостокского р-на, родители мои были безземельные крестьяне. Когда я имел 5 лет[,] приехали они в г. Лиду[,] где работали сторожами при народной школе. Я при них воспитывался и учился в народной школе, окончил гимназию и педагогические курсы»².

Дыяцэзіяльная прыналежнасць і святарскі статус. У БССР працавалі прадстаўнікі духавенства, святарскі статус якіх можа быць вызначаны як дыяцэзіяльны святар або член манаскай супольнасці (кангрэгацыі). Большасць ксяндзоў належалі да першай групы. У сваю чаргу, дыяцэзіяльная прыналежнасць таксама была рознай. Перш за ўсё яе тып залежаў ад вызначанага ў каталіцкай царкве адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу. Беларускія землі ў першай чвэрці XX ст. уваходзілі ў склад Віленскай, Пінскай, Мінскай, Магілёўскай дыяцэзіі.

Усяго па дыяцэзіяльнай прыналежнасці звесткі прысутнічаюць у 268 біяграмах. Большасць святароў належалі да Віленскай дыяцэзіі (146 асоб), менш – да Пінскай (66), Магілёўскай (4), Ломжынскай (5), Люблінскай (1), Камянецкай (1), Львоўскай (1). Асобныя святары ў даследуемы перыяд змянілі дыяцэзію.

Членаў манаскіх ордэнаў або кангрэгацый было значна менш. Гэта абумоўлена не толькі дзяржаўнай палітыкай (закрыццё манастыроў), але і ордэнскімі традыцыямі, якія прадпісвалі жыццё і працу ў супольнасці членаў ордэна. Заканадаўства СССР у сферы рэлігійных культаў рабіла немагчымай працу ў парафіі некалькіх святароў з адной манаскай супольнасці або кангрэгацыі. Разам з тым, на землях БССР працавалі 28 прадстаўнікоў манаскіх ордэнаў і кангрэгацый, што тлумачыцца дзвюма прычынамі: па-першае, адраджэннем дзейнасці манастыроў на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў перыяд з 1921 па 1939 г., па-другое, касцёльнай палітыкай. Пасля пачатку Другой сусветнай вайны арцыбіскуп Р. Ялбжыкоўскі заклікаў членаў манаскіх супольнасцей да выезду на працу на акупаваных немцамі тэрыторыях. Пасля вызвалення тэрыторыі Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў некаторыя прадстаўнікі духавенства заставаліся на вызваленай тэрыторыі. Ордэнская прыналежнасць згаданых 28 асоб размяркоўвалася наступным чынам: восем езуітаў, шэсць салезіянцаў, трое францысканцаў, трое піяраў, двое марыянаў, двое кармелітаў босых, адзін місіянер, адзін міхаліт, адзін аблат, адзін рэдэмптарыст.

Айцец Якабін Філак з ордэна кармелітаў босых
(Дзярж. арх. Мін. вобл. Ф. 3651. Воп. 1. Спр. 27. Арк. 5)
Priest Jakobin Filak OCD (State arch. of the Minsk
reg. Fund 3651. Regist. 1. File 27. Folio 5)

Духоўная адукацыя. Кожная каталіцкая дыяцэзія для забеспячэння пераёмнасці кадраў духавенства стварала сваю духоўную семінарыю. Калі ўтрыманне ўласнай навучальнай установы было эканамічна нявыгадным або немагчымым у сувязі з асаблівасцямі дзяржаўнай палітыкі ці змяненнем яе курсу, дыяцэзіі карысталіся паслугамі суседніх семінарыяў. Так, пасля спынення дзейнасці каталіцкай навучальнай установы ў Пецябургу (1918) пераважная большасць семінарыстаў працягвалі вучыцца ў Віленскай духоўнай семінарыі. Агулам пасля праведзеных падлікаў высветлена, што найбольшая колькасць святароў былі выпускнікамі духоўных семінарыяў у Вільні (114 чалавек), Пінску (10), Пецябургу (10), Ломжы (3), Сейнах (3), Каўнасе (2), Любліне (1), Кельцах (1), Мактэры (Львоўская епархіяльная семінарыя (1), Аўстрыя). Пераводы ў іншую семінарыю адзначаліся ў 5 выпадках.

Дадатковая адукацыя. Для павышэння кваліфікацыі будучых святароў дыяцэзіяльныя ўлады накіроўвалі іх у вышэйшыя духоўныя або свецкія навучальныя ўстановы. Гэта давала магчымасць ксяндзам атрымаць навуковыя ступені. У выніку аналізу біяграм можна сцвярджаць, што як мінімум 44 святары навучаліся ў розных установах вышэйшай адукацыі. Большасць – 27 чалавек – вучыліся ў Віленскім універсітэце (Універсітэт Стэфана Баторыя); 9 асоб – у Пецябургскай рымска-каталіцкай духоўнай акадэміі. Пасля яе закрыцця і пераносу ў Люблін не ўсе змаглі яе скончыць: трое навучэнцаў атрымалі адукацыю ў Варшаўскім універсітэце,

¹Дзярж. арх. Гродзен. вобл. Ф. 1385. Воп. 1. Спр. 8. Арк. 16.

²Дзярж. арх. Гродзен. вобл. Ф. 1385. Воп. 1. Спр. 17. Арк. 25.

па адным – у Люблінскім каталіцкім універсітэце, ва ўніверсітэтах Фрайбурга, Рыма, Каталіцкім інстытуце ў Парыжы і Папскім латэранскім універсітэце ў Рыме.

Колькасць духавенства. Пасля вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў на яе тэрыторыі заставаліся каля 290 святароў. Сярэдні ўзрост святара ў канцы 1945 г. – 49 гадоў (выбарка са 100 біяграм). Паводле звестак упаўнаважаных па справах рэлігійных культаў, па стане на 1 чэрвеня 1950 г. на тэрыторыі БССР засталіся 104 ксяндзы, якія абслугоўвалі 103 касцёлы з агульнай колькасцю вернікаў каля 247 тыс. чалавек¹. У 1957 г. пасля масавага вызвалення з лагераў і перад апошняй хваляй рэпатрыяцыі ў той частцы Беларусі, якая ўваходзіла ў склад Віленскай дыяцэзіі, налічвалася 98 святароў. Сярод іх былі 10 членаў манаскіх ордэнаў і кангрэгацый, што складала 10 % агульнай колькасці духавенства [13]. На 1972 г. на тэрыторыі беларускай часткі Віленскай дыяцэзіі заставаліся 44 святары, сярэдні ўзрост якіх (па падліках узросту 41 святара) быў роўны 67 гадам (без уліку 40-гадовага святара, пасвечанага ў пасляваенны перыяд; разам з ім сярэдні ўзрост складаў 66 гадоў) [13].

Грамадзянства. Пасля 1944 г. на заходнебеларускія землі было распаўсюджана савецкае заканадаўства аб культах, у адпаведнасці з якім рэлігійныя абшчыны і служыцелі культу мусілі атрымліваць рэгістрацыю. Пры гэтым абслугоўваць грамадзян СССР мог толькі служыцель культу, які з'яўляўся грамадзянінам СССР. Першапачаткова, аднак, святары працягвалі ўпісваць у анкетах у графе «подданство» Польшчу. Адной з прычын, якія на гэта ўплывалі, было імкненне пакінуць за сабой права выехаць на тэрыторыю Польскай Народнай Рэспублікі. Напрыклад, ксёндз Станіслаў Кучынскі першапачаткова (1 красавіка 1947 г.) у сваёй анкеце ў графе «подданство» напісаў: «Стараюся ў советских властей о польское подданство». Аднак ужо 2 кастрычніка 1947 г. у заяве на імя ўпаўнаважанага па справах рэлігійных культаў па Маладзечанскай вобласці адзначыў: «Прошу Вас в моей анкете в графе "ПОДДАНСТВО" вычеркнуть все[,] что там написано, а вписать подданство СССР»². Неабходнасць рэгістрацыі парафій і масавыя рэпрэсіі паўплывалі на тое, што святары пачалі прымаць савецкае грамадзянства. Адмова ад яго прыняцця расцэньвалася як праява нелаяльнасці. Найменшым пакараннем у дадзеным выпадку магла стаць адмова ў рэгістрацыі. У выніку да канца 1940-х гг. усе ксяндзы, якія засталіся ў БССР, прынялі савецкае грамадзянства. Разам з тым, практычна ўсе яны працягвалі дэклараваць сваю нацыянальную прыналежнасць як польскую.

Ксёндз Станіслаў Кучынскі (Дзярж. арх. Мін. вобл. Ф. 812. Воп. 2. Спр. 57. Арк. 6)

Priest Stanisław Kuczyński (State arch. of the Minsk reg. Fund 812. Regist. 2. File 57. Folio 6)

Нацыянальнасць. Пытанне аб вызначэнні нацыянальнай прыналежнасці святароў, нягледзячы на яе акрэсленасць у анкетах і відавочную прастату падлікаў, неадназначнае. У пераважнай большасці задакументаваных выпадкаў (48 – у анкетах служыцеляў рэлігійных культаў і іншых дакументах) у графе «нацыянальнасць» было пазначана «паляк». Сустрэкаецца толькі некалькі прыкладаў фіксацыі іншай нацыянальнай прыналежнасці: беларус (ксяндзы Станіслаў Хадыка, Віктар Шутовіч, Уладзіслаў Чарняўскі), літовец (ксёндз Ізідар Борыс). Адносна да польскай нацыі атаясамлівалася з каталіцтвам, давала магчымасці рэпатрыяцыі і вылучала каталікоў у асобную этнаканфесійную групу, якая часам набывала нават рысы сацыяльнай.

Прыналежнасць да польскай нацыі, якую дэкларавалі прадстаўнікі каталіцкага духавенства, іх прафесійная дзейнасць, якая не адпавядала атэістычным прынцыпам, прынятым у СССР, польскае грамадзянства, якое яны мелі ў ранейшы перыяд, сур'ёзны ўплыў на значныя групы вернікаў – усе гэтыя фактары ў сукупнасці абумоўлівалі той факт, што працэнт арыштаваных святароў быў адным з найбольш высокіх у параўнанні з іншымі сацыяльнымі групамі.

Рэпрэсіі. Як ужо адзначалася, па стане на канец 1945 г. у Беларусі заставалася 225 ксяндзоў [8, с. 98]. Аналіз біяграм дазволіў выявіць, што 95 святароў (42 %) былі асуджаны. Судзілі іх пераважна па арт. 72 Крымінальнага кодэкса БССР: «а) Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению,

¹Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 2. Спр. 23. Арк. 2–3.

²Дзярж. арх. Мін. вобл. Ф. 812. Воп. 2. Спр. 57. Арк. 6–9.

подрыву или ослаблению советской власти, или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений (ст.ст. 64–71), а равно распространение, или изготовление, или хранение литературы того же содержания влекут – лишение свободы на срок не ниже шести месяцев; б) те же действия при массовых волнениях или с использованием религиозных или национальных предрассудков масс, или в военной обстановке, или в местностях, объявленных на военном положении, влекут – меры социальной защиты, указанные в ст. 64 настоящего кодекса» [14, с. 136]. Гэты артыкул з’яўляўся асноўным пры вынасенні прысуд у 66 выпадках (69 %), часцей за ўсё да яго дадаваліся іншыя. Прысуды былі тыповымі: 10 або 25 гадоў выпраўленча-працоўных лагераў (ВПЛ), пазбаўленне грамадзянскіх правоў на 5 гадоў і канфіскацыя маёмасці. Асноўнымі абвінавачаннямі з’яўляліся захоўванне антысавецкай літаратуры (да якой залічваліся любыя рэлігійныя выданні), удзел у грамадска-рэлігійных таварыствах у міжваенны перыяд, сувязь з Арміяй Краёвай.

Па звестках упаўнаважаных па справах рэлігійных культаў, «за сувязь і падтрымку антигосударственных и бандитских элементов, за непосредственное участие в антисоветской и шпионской деятельности» ў перыяд з 1946 г. па 1 ліпеня 1950 г. былі арыштаваны і асуджаны на розныя тэрміны 62 ксяндзы; 10 святароў, «чувствуя за собой вину перед государством и боясь понести наказание за свою антисоветскую деятельность... сбежали»¹.

Сярод рэпрэсіраваных быў ксёндз Вацлаў Драб, настояцель касцёла ў Струбніцы. У 1949 г. ён быў асуджаны ваенным трыбуналам Міністэрства дзяржаўнай бяспекі Гродзенскай вобласці на 25 гадоў лагераў і 5 гадоў пазбаўлення грамадзянскіх правоў на падставе арт. 24, 63-1 і 73-а Крымінальнага кодэкса БССР. Падставай для абвінавачання былі захоўванне антысавецкай і контррэвалюцыйнай літаратуры, сувязь з Арміяй Краёвай, падпольная антысавецкая арганізацыя, а таксама тое, што ў Польшчы ксёндз быў кіраўніком антысавецкай моладзевай арганізацыі «Акцыя Каталіцкая» [3, с. 198–199].

Ксёндз Уладзіслаў Красоўскі, пробашч у Галынцы, быў арыштаваны 29 кастрычніка 1947 г. і асуджаны пасля 15-месячнага следства. Абвінавачаны ў антысавецкай агітацыі на падставе арт. 72-б і 64 Крымінальнага кодэкса БССР і ўказа Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 26 мая 1947 г. аб адмене пакарання смерцю асуджаны на 25 гадоў лагераў, 5 гадоў пазбаўлення грамадзянскіх правоў з канфіскацыяй маёмасці [3, с. 341].

У перагледзе прысуду ксяндзу Міхалу Варанецкаму адзначалася: «Подсудимый Воронежский, про-

живая в селе Лысково Ружанского района Брестской области и являясь настоятелем Лысковского римско-католического костела, с 1945 года хранил в своей квартире и в помещении костела книги и журналы антисоветского содержания, со статьями, направленными против Советского Союза и Коммунистической партии, которые у него в 1948 и 1949 г. были обнаружены и изъяты. Кроме этого, Воронежский[,] будучи враждебно настроенным по отношению к Советской власти, в разное время на протяжении 1948–1949 годов высказывал среди окружающих его лиц антисоветские клеветнические измышления. При этом клеветал на советский строй, а также высказывал враждебные выпады на одного из руководителей Советского государства и одновременно восхвалял жизнь и порядки при бывшей буржуазной Польше. В суде Воронежский виновным себя признал»².

Вядомыя выпадкі, калі пад рэпрэсіі падпадаў не толькі святар, але і ўся яго сям’я. Так адбылося з ксяндзом Казімірам Тамковічам. Яго бацькоў рэпрэсіравалі ў 1940 г. і вывезлі з Беларусі «в отдаленные места». Сам ён таксама быў арыштаваны ў 1949 г. і асуджаны Полацкім абласным судом на 25 гадоў ВПЛ з паражэннем у правах на 5 гадоў па арт. 72-б Крымінальнага кодэкса БССР. Пастановай Вярхоўнага Суда БССР ад 5 снежня 1954 г. тэрмін прысуду быў зніжаны да 10 гадоў, і з прымяненнем указа Урада СССР ад 28 красавіка 1954 г. аб умоўным датэрміновым вызваленні Казімір Тамковіч быў вызвалены датэрмінова 29 красавіка 1955 г.³ [3, с. 599–600].

Большасць рэпрэсіраваных адбывалі прысуды не цалкам. Перагляды спраў адбываліся па масавых хадаініцтвах вернікаў і ўласных апеляцыях асуджаных. Аднак масавы перагляд спраў пачаўся толькі з 1953–1954 гг. У выніку да 1957 г. усе асуджаныя святары, якія на той момант адбывалі пакаранне, былі датэрмінова вызвалены.

Рэпатрыяцыя. Змена палітычнай сітуацыі пасля завяршэння Другой сусветнай вайны выклікала рэзкі адток святароў з БССР у Польшчу. Ёсць дакладныя звесткі пра 55 ксяндзоў, якія выехалі з тэрыторыі Беларусі, аднак рэальная іх колькасць, бяспрэчна, большая. Выезды адбываліся ў некалькі хваль: першая прыпадала на 1945–1949 гг., другая – на 1950-я гг., трэцяя – на 1960-я гг. У другой палове 1950-х гг. у сувязі з немагчымасцю атрымаць рэгістрацыю або з прычыны яе пазбаўлення некаторыя святары выязджалі ў Літоўскую ССР, дзе стаўленне да служыцеляў культу было больш лаяльным. У першай хвалі рэпатрыяцыі ў Польшку Народную Рэспубліку выехалі 23 чалавекі, у другой хвалі – 22, у трэцяй – 3. Звесткі пра час выезду іншых ксяндзоў адсутнічаюць. У Літоўскую ССР

¹Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 2. Спр. 23. Арк. 2–3.

²Arch. Księży misjonarzy w Krakowie na Stradomiu. Teczka «Woroniecki Michał I / 1–2. Ankieta. Dokumenty».

³Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 3. Спр. 3. Арк. 72; Дзярж. зан. арх. у Маладзечне. Ф. 895. Воп. 1. Спр. 3. Арк. 42.

выехалі трое святароў. У турмах на розных этапах следства, у ВПЛ, на перасыльных пунктах памерлі 15 святароў.

Увогуле максімальнае змяншэнне колькасці ксяндзоў на тэрыторыі БССР было мэтай улад. Іх рэпатрыяцыя ў Польшчу з'яўлялася адным са сродкаў яе дасягнення, таму выезду святароў спецыяльна кіраўніцтва практычна не перашкаджала. Касцёльным уладам было важна захаваць пазіцыі каталіцкай царквы ў СССР. У сувязі з гэтым падчас першай хвалі рэпатрыяцыі віленскі арцыбіскуп Р. Ялбжыкоўскі, нягледзячы на выказванні аб тым, што рашэнне пра выезд з СССР пакідае за святарамі, настойліва рэкамендаваў пробашчам заставацца ў парафіях да таго часу, пакуль там будуць вернікі. Маладым святарам, якім пагражалі арышты, арцыбіскуп дазваляў пакінуць межы краіны¹ [13]. Так, напрыклад, у 1945 г. выехалі ў Польшчу ксяндзы Міхаіл Бадойскі (настаяцель у Міры) і Ян Бародзіч (настаяцель у в. Паланечка і Задвёя).

Другая хваля рэпатрыяцыі святароў была абумоўлена дзвюма прычынамі. Частка святароў пасля вызвалення з лагераў адразу ж выехалі ў Польскую Народную Рэспубліку (напрыклад, ксяндзы Казімір Баневіч і Марыян Вандалоўскі), іншыя былі вымушаны пакінуць БССР праз немагчымасць атрымаць рэгістрацыю і пастаянную працу (ксяндз Стэфан Шыманскі, да арышту – настаяцель у Радашковічах). Стэфан Шыманскі быў арыштаваны 30 красавіка 1950 г. па абвінавачванні ў антысавецкай дзейнасці, асуджаны на 25 гадоў ВПЛ. Пасля датэрміновага вызвалення 30 лістапада

1955 г. вярнуўся ў Радашковічы, дзе на той момант касцёл быў ужо закрыты. На працягу трох гадоў жыў у ксяндза Ю. Марсангера ў в. Краснае і дабіваўся атрымання рэгістрацыі. Паколькі ўлады не давалі яму дазвол на працу, 13 кастрычніка 1958 г. выехаў у Польшчу² [3, s. 578–579].

Апошняя, найменш колькасная хваля была звязана з пазбаўленнем святароў рэгістрацыі і немагчымасцю яе атрымаць. Сярод ксяндзоў, якія ў яе трапілі, быў Пётр Васюцёнак (Васюцёнак). Да арышту ў студзені 1951 г. ён з'яўляўся пробашчам у в. Кабыльнік (Нарач). Быў асуджаны Маладзечанскім абласным судом па арт. 72-6 Крымінальнага кодэкса БССР на 25 гадоў ВПЛ з абмежаваннем правоў на 5 гадоў. Вызвалены на падставе ўказа Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 24 сакавіка 1956 г. са зняццем судзімасці і ўзнаўленнем правоў. Пасля вызвалення і зняцця судзімасці ён у чэрвені 1956 г. вярнуўся ў в. Кабыльнік. Быў зарэгістраваны там 29 студзеня 1957 г., аднак у 1961 г. яго пазбавілі рэгістрацыі. У сувязі з гэтым у 1962 г. мусіў выехаць у Польшчу [3, s. 623–624].

Ксёндз Стэфан Шыманскі (Дзярж. арх.
Мін. вобл. Ф. 3651. Воп. 1. Спр. 26. Арк. 5)
Priest Stefan Szymański (State arch.
of the Minsk reg. Fund 3651. Regist. 1. File 26. Folio 5)

Ксёндз Пётр Васюцёнак (Дзярж. арх.
Мін. вобл. Ф. 812. Воп. 2. Спр. 56. Арк. 68)
Priest Piotr Wasiucionek (State arch.
of the Minsk reg. Fund 812. Regist. 2. File 56. Folio 68)

Рэабілітацыя. Можна вылучыць два асноўныя этапы правядзення рэабілітацыі: 1) сярэдзіна 1950-х гг.; 2) з канца 1980-х гг. да цяперашняга часу. На першым этапе адбываўся перагляд спраў асобных святароў, у выніку чаго іх датэрмінова вызвалялі, некаторых – са зняццем судзімасці. Аднак большасць святароў (ёсць звесткі пра 39 асоб) былі рэабілітаваны ў 1990-я гг. Трое ксяндзоў (А. Банькоўскі, Т. Рыла, М. Шалкевіч) атрымалі адмову ў рэабілітацыі. Ксёндз Антоні Банькоўскі

¹Дзярж. зан. арх. у Маладзечне. Ф. 895. Воп. 2. Спр. 5. Арк. 10.

²Дзярж. зан. арх. у Маладзечне. Ф. 895. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 8–9; Дзярж. арх. Мін. вобл. Ф. 3651. Воп. 1. Спр. 26. Арк. 5–8, 23.

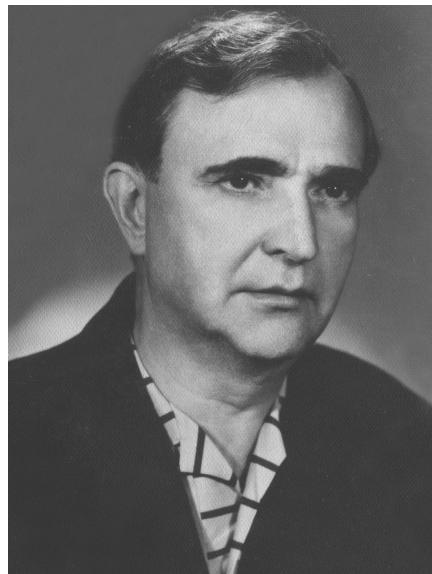
быў асуджаны ў 1947 г. на 25 гадоў ВПЛ, 5 гадоў пазбаўлення правоў з канфіскацыяй маёмасці па арт. 63-1, 24-70 і 76 Крымінальнага кодэкса БССР. Абвінавачваўся ў тым, што з'яўляўся кіраўніком ваўкавыскага пункта Арміі Краёвай, атрымліваў загады аб выкананні тэрарыстычных актаў у дачыненні да савецка-партыйных чыноўнікаў, якія перадаваў узброенай тэрарыстычнай групе «Жандло» [3, s. 109–112]. Ксёндз Тэадор Рыла быў асуджаны 18 мая 1945 г. на падставе арт. 63-1 і прысуджаны да 15 гадоў ВПЛ і 5 гадоў пазбаўлення грамадзянскіх правоў. Вывезены ў лагер, дзе памёр 7 лютага 1951 г. У выніку рэабілітацыйнага працэсу было прызнана, што няма падстаў для яго рэабілітацыі [3, s. 526–527]. Ксёндз Міхал Шалкевіч асуджаны 12 жніўня 1949 г. па арт. 72-а і 73 Крымінальнага кодэкса БССР на 10 гадоў ВПЛ і 5 гадоў пазбаўлення правоў. Абвінавачваўся ў супрацоўніцтве з польскімі бандамі. Не рэабілітаваны [3, s. 566–568].

Адносіны да савецкай улады і рэчаіснасці. Складана вызначыць пазіцыю каталіцкіх святароў у дачыненні да дзяржаўнай палітыкі па афіцыйных дакументах упаўнаважаных па справах рэлігій, паколькі ўсе ксяндзы падазраваліся ў негатыўным стаўленні да савецкага ладу. Асноўныя прычыны гэтага ўлады бачылі ў такіх фактарах, як нацыянальнасць, пражыванне на тэрыторыі Польшчы ў міжваенны перыяд, актыўнае ўключэнне ў грамадскую дзейнасць у той перыяд, прыналежнасць да духавенства. Агульнае стаўленне да каталіцкіх святароў выражалася наступным чынам: «...прошли закалку в панской Польше, где воспитывались в духе ненависти к Советскому Союзу. Большинство их враждебно встретило установление советской власти в Западной Белоруссии»¹. Лаяльнасць або нелаяльнасць выяўляліся па шэрагу прыкмет (стаўленне да калектывізацыі, выкананне заканадаўства аб культах, выказванні на тэму савецкай улады і савецкай унутранай і знешняй палітыкі).

Па пытанні адносін каталіцкага духавенства да калектывізацыі выказваліся галоўным чынам упаўнаважаныя па справах рэлігійных культаў. На іх думку, ксяндзы, нават калі адкрыта і не заклікалі байкатаваць уступленне ў калгасы, саму калектывізацыю лічылі шкоднай і няправільнай. Фактам агітацыі супраць калектывізацыі лічылася нават дабрачынная дзейнасць святароў. Адзін з такіх прыкладаў адлюстраваны ў інфармацыйнай справаздачы за 1951 г.: «...воспитанные школой иезуитов, ксендзы ни на шаг не отступают от данной папе присяги – использовать все средства в борьбе с коммунизмом. <...> К нам поступили данные, что ксендз Колосовский из гор. Несвижа

Барановичской обл., чтобы создать вокруг себя мнение не только лояльного человека, но даже защитника политической линии партии в вопросах коллективизации, иногда выбрасывает такие трюки, что отказывается получать вознаграждение за венчание колхозников. На мой взгляд, в этом “сердобольном” жесте ксендза Колосовского заложена тонкая иезуитская тактика: показать, что колхозники бедны и с них нечего брать (особая форма агитации против колхозов)»².

Крытыка знешняй палітыкі СССР таксама выступала прычынай узмацнення мер у дачыненні да каталіцкага духавенства. Напрыклад, у выніку праслухоўванняў было высветлена стаўленне святароў да падзей у Чэхаславакіі. Па звестках упаўнаважаных па справах рэлігійных культаў, шэраг святароў (Станіслаў Лазар з Брэста, Юзаф Марсангер з в. Солы) выказваліся аб тым, што Савецкі Саюз не павінен быў умешвацца ў справы Чэхаславакіі: «“Пусть чехи и словаки, – говорят они, – строят социализм, какой им хочется”. Из этого мы делаем выводы и принимаем меры по улучшению работы с духовенством»³.

Ксёндз Юзаф Марсангер з ордэна езуітаў
(прыватны архіў)

Priest Józef Marsanger SJ (private archiwum)

Прычынай насцярожанага стаўлення да каталіцкага духавенства з боку ўлады з'яўлялася і іх магчымасць выезду за мяжу. Напрыклад, упаўнаважаны па справах рэлігійных культаў пры Савецкім Міністраў БССР П. Лабус у 1959 г. разважаў: «Встает вопрос. Какова цель преследуется теми органами, которые выдают разрешение на право поездки ксендзами Белоруссии в Польскую Народную

¹Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 136. Воп. 2. Спр. 11. Арк. 83.

²Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 1. Спр. 28. Арк. 40.

³Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 136. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 9.

Республику? Об этой цели я не знаю, но известно одно, что эти поездки имеют своим следствием активизацию ксендзов, активизацию в целом католической церкви в Западных областях Белоруссии, в чем никто их нас не заинтересован. В связи с вышеуказанным прошу ЦК Компартии Белоруссии вмешаться в это дело и дать соответствующее указание административным органам о прекращении выдач разрешений ксендзам Белоруссии на поездку в ПНР, ибо от этих поездок, кроме активизации католицизма, мы больше ничего иметь не будем»¹.

Падазрэ́нні выклікалі не толькі праявы польскасці. Ксёндз Уладзіслаў Чарняўскі, які вёў актыўную працу па перакладзе Бібліі і набажэнстваў на беларускую мову, спрабаваў дабіцца ад упаўнаважаных па справах рэлігійных культаў дазволу на публікацыю малітоўніка на беларускай мове. У сувязі з гэтым ён таксама характарызаваўся неадназначна. У дакладной запісцы ўпаўнаважанага па справах рэлігійных культаў адзначалася: «Из беседы с ксендзом Чернявским я усматриваю, что он стремится к установлению белорусского национализма по духовной линии»².

Святары з'яўляліся ініцыятарамі рэгістрацыі знятых з уліку рэлігійных абшчын. Яны арганізавалі вернікаў, якія збіралі подпісы, накіроўвалі шматлікія скаргі, прашэнні і петыцыі ў разнастайныя інстанцыі БССР і СССР. Падазрэ́нні выклікалі і дзеянні святароў, якія не былі асуджаны. Яны характарызаваліся наступным чынам: «По своим убеждениям Жук является большим националистом, активный сторонник Ватикана. В осторожной форме заискивает с молодежью с целью

оказания на некоторую ее часть своего влияния»³ (1967).

Разам з тым, нават тыя святары, якія ў адным блоку дакументаў праходзяць як «лаяльныя да савецкай улады», ужо ў іншых матэрыялах адзначаюцца як «падазроныя». Напрыклад, інтарэс ксяндза Інгелевіча да выплаты сялянамі падаткаў і дзяржпаставак сведчыў для прадстаўнікоў улады пра яго лаяльнасць да савецкай улады, што і адзначаў К. Уласевіч у лісце да М. Т. Гарбаценкі: «Ко мне поступили сведения, что ксендз из м. Нового Погоста Ингилевич И. М. лояльно настроен к советской власти, поддерживает нашу политику и даже оказывает воздействие на своих прихожан по выполнению ими государственных обязательств»⁴. Але напісанне ксяндзом у Астраўцы мемарандума аб становішчы каталіцкага касцёла ў СССР (10 лютага 1966 г.) і накіраванне яго старшыні Савета па справах рэлігій пры Савеце Міністраў СССР⁵ адразу ж пераваляло яго ў катэгорыю «падазронных». У ліку найбольш нядобранадзейных знаходзіўся і ксёндз Мечыслаў Малыніч, які на працягу ўсяго жыцця вёў актыўную, аднак беспаспяховую дзейнасць па рэгістрацыі рэлігійнай абшчыны ў Слуцку.

Такім чынам, пасля праведзенага аналізу можна скласці тыповы сацыяльны партрэт прадстаўніка каталіцкага духавенства 1944–1981 гг.: гэта дыяцэзіяльны святар, ураджэнец польскіх або беларускіх зямель, выпускнік Віленскай духоўнай семінарыі, які атрымаў пасвячэнні да 1945 г., грамадзянін БССР (СССР), папак па нацыянальнасці, асуджаны ў перыяд з 1945 па 1951 г. па арт. 72 Крымінальнага кодэкса БССР.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Hlebowicz A. Kościół w niewoli: Kościół rzymskokatolicki na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej. Warszawa : Głos, 1991.
2. Krahel T. Martyrologia duchowieństwa archidiecezji wileńskiej 1939–1945. Białystok : BUK, 2017.
3. Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego, represjonowanego w ZSRS 1939–1988. Lublin : TN KUL, 2003.
4. Макаў Л. У. Рэпрэсаваныя каталіцкія духоўныя, кансэкраваныя і свецкія асобы Беларусі, 1917–1964. Мінск : Смэлтак, 2009.
5. Зянюк Р. Ксёндз Юзаф Марсангер SJ // Наша вера. 2016. № 4. С. 26–35.
6. Makarczyk J. Ks. Michał Woroniecki CM: kapłan, zesłaniec, artysta (1908–1998) // Warsz. studia pastoralne. 2012. № 16. S. 87–118.
7. Ярмусик Э. С. Католический костёл в Белоруссии в годы Второй мировой войны. Гродно : ГрГУ, 2002.
8. Ярмусик Э. С. Католический костёл в Беларуси в 1945–1990 годах. Гродно : ГрГУ, 2006.
9. «Śmierci się z nas nikt nie boi». Listy kapłanów archidiecezji wileńskiej z ZSRS. Wybór źródeł / oprac. A. Szot, W. Wilczewski. Białystok : IPN, 2012.
10. «Nie umieram bohatersko, ale żyję w pracy i trudzie». Listy ks. Staniaława Żuka z lat 1944–1983 / oprac. E. Chrzanowska, A. Szot. Białystok : IPN, 2014.
11. Woroniecki M., ks. CM. Powierz Panu swą drogę. W łagrze Dżezkagan Rudnik (1949–1956). Lublin : Norbertinum, 2011.
12. Лісейчыкаў Д. В. Святар у беларускім соцыюме: праспаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг. Мінск : Беларусь, 2015.

¹Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 4. Спр. 22. Арк. 144.

²Дзярж. зан. арх. у Маладзечне. Ф. 895. Воп. 2. Спр. 26. Арк. 50.

³Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 7. Арк. 347–348.

⁴Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 952. Воп. 1. Спр. 5. Арк. 181.

⁵Нац. арх. Рэсп. Беларусь. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 1. Арк. 209–212.

13. Szot A. Obsada parafii archidiecezji wileńskiej w granicach Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w świetle materiałów archiwalnych, znajdujących się w Archiwum Archidiecezjalnym w Białymstoku. *Archiwalne dziedzictwo // Białostockie Studia Historyczno-Kościelne*. Białystok, 2017. T. XVIII. S. 373–416.

14. Уголовное законодательство СССР и союзных республик (основные законодательные акты) [по состоянию на 12 февр. 1957 г.] : сборник / под ред. Д. С. Карева. М. : Госюриздат, 1957.

References

1. Hlebowicz A. [The church in captivity: a Roman Catholic church in Belarus and Ukraine after the Second World War]. Warszawa : Głos, 1991 (in Pol.).
2. Krahel T. [Martyrdom of the clergy of the Archdiocese of Vilnius 1939–1945]. Białystok : BUK, 2017 (in Pol.).
3. Dzwonkowski R. [The lexicon of the Polish clergy, repressed in the USSR 1939–1988]. Lublin : TN KUL, 2003 (in Pol.).
4. Marakou L. U. [Repressed Catholic priests, consecrated persons and lay people in Belarus, 1917–1964]. Minsk : Smeltak, 2009 (in Belarus.).
5. Zianiuk R. [Priest Józef Marsanger SJ]. *Nasha vera* [Our faith]. 2016. No. 4. P. 26–35 (in Belarus.).
6. Makarczyk J. [Michał Woroniecki CM: priest, exile, artist (1908–1998)]. *Warsz. studia pastoralne* [Warszaw pastoral studies]. 2012. No. 16. P. 87–118 (in Pol.).
7. Yarmusik E. S. [Catholic church in Belarus during the Second World War]. Hrodna : HrSU, 2002 (in Russ.).
8. Yarmusik E. S. [Roman-Catholic Church in Belarus in 1945–1990]. Hrodna : HrSU, 2006 (in Russ.).
9. Szot A., Wilczewski W. (eds). [«Nobody of us is afraid of death». Letters of priests from the Archdiocese of Vilnius from the USSR. Selection of sources]. Białystok : IPN, 2012 (in Pol.).
10. Chrzanowska E., Szot A. (eds). [«I am not dying heroically, but a live working and tailing». Letters from priest Stanisław Żuk from 1944–1983 years]. Białystok : IPN, 2014 (in Pol.).
11. Woroniecki M., CM. [Trust God your way. In the Soviet concentration camp Dżezkagan Rudnik (1949–1956)]. Lublin : Norbertinum, 2011 (in Pol.).
12. Lisychykau D. V. [The priest in the Belarusian society: prosopography of the Greek Catholic clergy 1596–1839]. Minsk : Belarus, 2015 (in Belarus.).
13. Szot A. [The staff of the Vilnius archdiocese parish within the borders of the Belarusian Soviet Socialist Republic in the light of archival materials of the Archdiocesan Archives in Białystok. Archival heritage]. *Białostockie Studia Historyczno-Kościelne* [Białystok historical and church studies]. Białystok, 2017. Vol. XVIII. P. 373–416 (in Pol.).
14. Karev D. S. (ed.). [The criminal legislation of the USSR and republics of the USSR (basic legislative acts), on 12 February, 1957]. Moscow : Gosyurizdat, 1957 (in Russ.).

Артыкул паступіў у рэдкалегію 02.11.2017.
Received by editorial board 02.11.2017.